

ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพความเป็นพลเมืองในระบอบ  
ประชาธิปไตย : กรณีศึกษาเยาวชนจังหวัดสุราษฎร์ธานี  
The Potential Development Strategy of Citizenship in  
Democratic System : A Case Study of Youth,  
Surattani Province

วิศาล ศรีมหาโร<sup>1</sup> | Wisan Srimahawaro

Received : 5 เมษายน 2562

Revised : 9 มิถุนายน 2562

Accepted : 1 กรกฎาคม 2562

บทคัดย่อ

การพัฒนาศักยภาพความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย : กรณีศึกษาเยาวชนจังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นงานวิจัยที่มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสภาพปัญหาการพัฒนาศักยภาพความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยและ 2) เพื่อค้นหายุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพความเป็นพลเมืองในระบบประชาธิปไตยของเยาวชนที่เหมาะสมกับภูมิสังคมจังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มเป้าหมายการศึกษาคือนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายของโรงเรียนในเขตการศึกษา 1, 2 และ 3 จังหวัดสุราษฎร์ธานี เลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) คือนักเรียนเขตการศึกษาละ 40 คน จำนวน 3 เขต รวมเป็น 120 คน เครื่องมือการวิจัยใช้การสนทนากลุ่ม และการวิเคราะห์สภาพแวดล้อม วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัย สภาพปัญหาของการพัฒนาศักยภาพความเป็นพลเมืองด้านการเคารพสิทธิผู้อื่น การเคารพความแตกต่าง และการเคารพความเสมอภาค พบว่า 1) ส่วนใหญ่ยังขาด

---

<sup>1</sup> ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี  
Assist. Dr. Faculty of Humanities and Social Sciences, Suratthani Rajabhat University

ความรู้ความเข้าใจและจิตสำนึกถึงสิทธิของตนเองและผู้อื่น และยึดตนเองเป็นหลัก เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม ผู้นำทุกระดับส่วนใหญ่คิดว่าตนเองมีอำนาจทำงานแบบสั่งการมากกว่าการรับฟังความคิดเห็นของคนส่วนใหญ่ ด้านการเคารพกฎหมายส่วนใหญ่ขาดความรู้ ความเข้าใจไม่ค่อยสนใจข้อปฏิบัติและเหตุผลของกฎหมาย เจ้าหน้าที่บางส่วนเลือกปฏิบัติทั้งตัวบุคคลและข้อกฎหมายหาช่องทางรับผลประโยชน์ ด้านการมีส่วนร่วมรับผิดชอบตนเองและสังคมนั้น พบว่า ส่วนใหญ่ยึดผลประโยชน์ของตนเองมากกว่าผลประโยชน์ส่วนรวม ใช้อารมณ์มากกว่าเหตุผล ผู้คนถอยห่างจากคุณธรรมจริยธรรม โดยเฉพาะเยาวชนคนรุ่นใหม่มีความโน้มเอียงไปที่ความเป็นวัตถุนิยม บริโภคนิยม และสุขนิยมเป็นเป้าหมายชีวิต เศรษฐกิจครัวเรือน มีผลต่อการเข้าร่วมรับผิดชอบต่อส่วนรวมและการพึ่งตนเอง ยอมรับการคอร์รัปชันเป็นเรื่องปกติ และ 2) การค้นหาและพัฒนายุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพความเป็นพลเมืองพบว่า การสร้างหลักสูตรระยะสั้นการเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมือง การจัดค่ายเยาวชนปลูกฝังความเป็นพลเมืองเพื่อพัฒนาประชาธิปไตย การปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมสร้างสำนึกความเป็นพลเมืองของชาติ การจัดการความรู้วิถีชีวิตประชาธิปไตยกับการมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม มีเวทีประชาคมความรู้ เสริมสร้างพลเมืองและการศึกษาทำงานสร้างชุมชนท้องถิ่นต้นแบบประชาธิปไตยธรรมาภิบาล

**คำสำคัญ :** ศักยภาพ ความเป็นพลเมือง ระบอบประชาธิปไตย

### Abstract

The Potential Development Strategy of Citizenship in Democratic System: A Case Study of Youth, Suratthani Province aimed to 1) study the problems of democratic citizenship development potential and 2) to find and a strategy of citizenship in the democratic system of youth that was suitable for the social landscape of Suratthani. This research was

quantitative research. The sample of the research was hi-school students in Educational Service Area 1<sup>st</sup>, 2<sup>nd</sup>, and 3<sup>rd</sup> Suratthani province. This was Purposive Sampling of 40 students in 3 areas in total of 120. The tools used in this research were Focus Group Discussion and SWOT Analysis. The data was analyzed by Content Analysis. The results found that 1) most people lacked of knowledge, understanding and consciousness on rights of oneself and others. They do things for themselves more than for the public. Most of the leaders thought that they had authority so they made a command more than listen to the other. In the part of respecting for the low, most people did lack of knowledge and understanding so that it led to not to bother on the regulation and law reasons. Some stuff discriminated both in person and on the rule to find way for their benefits. In the part of participation and responsibility for oneself and society found that most people were selfish and stood on one benefits. They mostly occupied work on their emotion beyond the reason and people waked away from the ethics especially the youth who always went with materialism, consumerism and popularity are life goals. Family economic was effected to social and their own sake. Most people accepted corruption. 2) In finding and developing a strategy of citizenship found that these must build up a short course on strengthening citizenship features, organising a youth camp to cultivate citizenship for democratic development, educating moral and ethics to build sense of citizenship, managing democratic way of life and participation in self and social responsibility, building up knowledge community to promote

citizenship and observing local community building projects, model of democracy and governance.

**Keywords :** Potential, Citizenship, Democracy

### ความสำคัญของปัญหา

เป็นเวลา 80 กว่าปี ความเป็นประชาธิปไตยของประเทศไทยเรายังมีปัญหาและอุปสรรคอยู่อีกมาก ปัญหาที่ถกเถียงกันตลอดมาโดยไม่ได้ข้อสรุปที่แจ่มชัดว่าเหตุมาจากส่วนใดกันแน่ ระหว่าง “ระบบกับคน” ภายใต้บริบท “โลกล้อมประเทศ” “ระบบ” นั่นคือสถาบันทางการเมืองการปกครอง อันได้แก่สถาบัน นิติบัญญัติ สถาบันบริหาร และสถาบันตุลาการ ระบบราชการ อันหมายถึง กลไกรัฐ กลุ่มผลประโยชน์และพรรคการเมือง ประเด็นต่างๆ ที่กล่าวมาเมื่อเรามีวิกฤตการณ์ทางการเมืองครั้งใด ดูเสมือนว่าเรามุ่งแก้ปัญหาโดยการพุ่งเป้าไปที่การแก้รัฐธรรมนูญ ล่าสุดกรณี “รัฐประหาร 22 พฤษภาคม 2557” ที่เกิดจากการต่อสู้ในสภาผู้แทนราษฎร ลูกถามเกิดมีอบและเรียกร้องปฏิรูปประเทศก่อนการเลือกตั้งนำไปสู่การรัฐประหาร และ ร่างรัฐธรรมนูญกันใหม่โดยมุ่งเป้าหมายใหญ่ๆ ไปที่ร่างกฎหมายอย่างไรให้สามารถแก้ปัญหาหลักๆ ที่มาของการรัฐประหารได้ เช่น การแก้ปัญหาทุจริต คอร์รัปชัน ความขัดแย้งไม่ให้ฝ่ายบริหารมีอำนาจมากเกินไป และเป็นเช่นนี้เกือบทุกครั้งจนเป็นที่มาของรัฐธรรมนูญ ฉบับที่ 20 (พ.ศ. 2560) ในปัจจุบัน งานวิจัยดังกล่าวผู้วิจัยเชื่อว่าแม้เรามีรัฐธรรมนูญที่เพียงใดก็ตาม จะยังไม่สามารถแก้ปัญหาการเมืองไทยที่มีเสถียรภาพเป็นปัจจัยหนุนต่อการพัฒนาประเทศได้ หากเราไม่ปรับแก้หรือพัฒนา “คน” ควบคู่ไปด้วย อันหมายถึง หลักปรัชญาอุดมการณ์ประชาธิปไตย ความรู้ ความเข้าใจ ทศนคติ ค่านิยมและพฤติกรรมที่เป็นวิถีชีวิต อันเป็นพื้นฐานสำคัญของวัฒนธรรมทางการเมืองที่เหมาะสมกับระบบประชาธิปไตยสากล (ปริญญ์ เทวานฤมิตรกุล, 2555) นั่นคือเราจะต้องปรับเปลี่ยน พัฒนาความเป็นราษฎรให้เป็นหรือให้มีความเป็นพลเมือง เป็นสังคมพลเมือง (Civil Society) ภายใต้หลักความ

เชื่อของนักปราชญ์ขงจื้อ “ก่อนสร้างชาติต้องสร้างคนก่อน” และพุทธทาส “คนดีสำคัญกว่าทุกสิ่ง” แต่ยิ่งขาดองค์ความรู้ที่เพียงพอที่จะนำไปสู่การสร้างยุทธศาสตร์พัฒนาศักยภาพความเป็นพลเมือง ของสังคมการเมืองไทย งานวิจัยดังกล่าวมุ่งศึกษาค้นหาองค์ความรู้ที่สะท้อนถึงสภาพการณ์ปัญหาและวิธีการสำคัญหลัก อันหมายถึง ยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับระบบ โดยเฉพาะรัฐธรรมนูญที่ครอบคลุม ไปถึงสถาบันการเมืองการปกครอง ระบบการเมืองการปกครองหรือกลไกรัฐ และกลุ่มผลประโยชน์ต่างๆ อันมีผลต่อการบริหารการพัฒนาทั้งระดับชาติและในชุมชนท้องถิ่น

### วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพปัญหาของการพัฒนาศักยภาพความเป็นพลเมืองของเยาวชนจังหวัดสุราษฎร์ธานี
2. เพื่อค้นหาและพัฒนายุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพความเป็นพลเมืองของเยาวชนจังหวัดสุราษฎร์ธานี

### ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีขอบเขตด้านประชากร กำหนดกรณีศึกษาพื้นที่วิจัยของเยาวชนจังหวัดสุราษฎร์ธานี โดยคัดเลือกเยาวชนที่เป็นนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายของ 3 โรงเรียน ใน 3 เขตพื้นที่การศึกษาของจังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งครอบคลุมทั้งกลุ่มตัวอย่าง และพื้นที่ศึกษาของการวิจัยในปี 2562 ขอบเขตด้านเนื้อหาเป็นการศึกษาวิเคราะห์ปัญหาค้นหา และพัฒนาเชิงยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านศักยภาพความเป็นพลเมืองใน 3 ลักษณะ คือ 1) การเคารพผู้อื่น เคารพความแตกต่างและเคารพความเสมอภาค 2) การเคารพกติกา และ 3) การมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อสังคมและพึ่งตนเองได้

## วิธีการดำเนินการวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) กลุ่มเป้าหมายการศึกษาเป็นเยาวชนที่เป็นนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.4-6) ของโรงเรียนในพื้นที่เขตการศึกษา 1, 2 และ 3 จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นประชากรศึกษา การสุ่มตัวอย่าง (Sampling) การสุ่มแบบเจาะจง (Purposive sampling) ให้ได้กลุ่มตัวอย่าง เยาวชนที่เป็นนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายของตัวแทนโรงเรียนจาก 3 เขตฯ ละ 40 คน รวม 120 คน

## เครื่องมือการวิจัย

เป็นกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพในประเด็นของสภาพปัญหาการพัฒนาความเป็นพลเมือง (Action Research) โดยการศึกษาจากเอกสารและการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) และการวิเคราะห์สภาพแวดล้อม (SWOT Analysis) ของสำนักออกแบบ (Design School) โดยการกำหนดประเด็นและวิเคราะห์ปัจจัยภายในและภายนอก โดยการค้นหาสมรรถนะที่โดดเด่น (Distinctive Competencies : DC) ที่ได้จากจุดแข็ง (S) จัดลำดับความสำคัญจากหาความสัมพันธ์แบบไขว้ (SWOT Matrix) กับปัจจัยความสำเร็จหลัก (Key Factor Succeed : KFs) ที่ได้จากการจัดลำดับของโอกาส (O) เป็นทางเลือกยุทธศาสตร์และค้นหายุทธศาสตร์ เป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพการพัฒนาความเป็นพลเมืองที่เหมาะสมกับภูมิสังคม

## การเก็บรวบรวมข้อมูลและการสังเคราะห์ข้อมูล

โดยผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล นำผลของการศึกษาเอกสาร การสนทนา มาปฏิบัติการ มาสังเคราะห์และวิเคราะห์ โดยมีผู้ช่วยนักวิจัย 3 คน วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา ที่เป็นการวิเคราะห์เชิงคุณภาพ ที่เป็นการวิเคราะห์องค์ความรู้ โดยวิธีการใช้เหตุผลเชิงตรรกะ ที่เรียกว่า “Inductive Analysis” และนำข้อมูลที่

ได้จากการศึกษาที่แสดงความเชื่อมโยงระหว่าง ตัวแปรตั้งแต่ 2 ตัวขึ้นไป โดยใช้วิธีเชิงประจักษ์มาประมวลเป็นแนวคิดหาคำอธิบายที่เป็นข้อสรุปทั่วไป (สุภางค์ จันทวานิช, 2547 : 138-139)

## ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง การพัฒนาศักยภาพความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย : กรณีศึกษาเยาวชนจังหวัดสุราษฎร์ธานี สรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1) สภาพปัญหาของการพัฒนาศักยภาพความเป็นพลเมืองนั้นได้จัดแบ่งกลุ่มสภาพปัญหาออกมาเป็นด้าน คือ ในด้านการเคารพสิทธิผู้อื่น การเคารพความแตกต่าง และการเคารพความเสมอภาคนั้น พบว่า ส่วนใหญ่ขาดความรู้ความเข้าใจ และจิตสำนึกสิทธิของตนเอง และสิทธิของผู้อื่น ทำอะไรมักตามใจตัวเองเป็นหลัก ไม่ค่อยคำนึงถึงสิทธิและความรู้สึกผู้อื่น เก็บความรู้สึกและความต้องการของตนเอง โดยไม่แสดงออก ไม่ค่อยคำนึงกฎระเบียบและเหตุผล และคิดว่าคนอื่นก็ไม่ควรเข้ามายุ่งเกี่ยวสิ่งที่ตนเองทำ ถือเป็นเรื่องส่วนตัว เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าส่วนรวม ผู้นำในทุกระดับส่วนใหญ่มองคิดว่าถ้ามีตำแหน่งก็มีอำนาจ ทำงานแบบสั่งการมากกว่าจะรับฟังความคิดเห็นของคนส่วนใหญ่ ในการเคารพกฎหมายนั้น พบสภาพปัญหาว่า ส่วนใหญ่ขาดความรู้ความเข้าใจ ไม่ค่อยสนใจข้อปฏิบัติและเหตุผลของข้อกำหนด ในส่วนที่รู้และเข้าใจจะทำอะไรตามใจตนเอง ขอให้ตัวเองได้ก่อนคนอื่น โดยไม่คำนึง ไม่ปฏิบัติตามข้อกำหนด และสิทธิผู้อื่น เจ้าหน้าที่รัฐบางส่วนปฏิบัติหน้าที่แบบเลือกปฏิบัติทั้งตัวบุคคลและข้อกำหนด และหาช่องทางรับผลประโยชน์ สภาพปัญหาในด้านการมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อสังคมและพึ่งตนเองได้นั้น พบว่า คนส่วนใหญ่เห็นแก่ตัว ทำอะไรจะยึดผลประโยชน์ตัวเองมากกว่าผลประโยชน์ส่วนรวม ทำอะไรต้องได้เปรียบคนอื่น ใช้อารมณ์มากกว่าเหตุผล ผู้คนถอยห่างจากคุณธรรม จริยธรรม โดยเฉพาะเยาวชนคนส่วนใหญ่ มีความโน้มเอียงไปที่ความเป็นวัตถุนิยมบริโภคนิยม และสุขนิยมเป็นเป้าหมายชีวิต เศรษฐกิจครัวเรือนมีส่วนต่อความรับผิดชอบต่อส่วนรวมและการพึ่งตนเองได้ ยอมรับและมองเป็นปัญหาการโกงกิน

และการคอร์ปชั่นเป็นเรื่องปกติไม่ว่าใครจะเข้ามาบริหาร แล้วแต่ใครมีอำนาจและโอกาส จะมีลักษณะพฤติกรรมที่คล้ายๆ กัน

2) เพื่อค้นหาและพัฒนายุทธศาสตร์การพัฒนาศักยภาพความเป็นพลเมืองนั้น ได้แก่ การสร้างหลักสูตรระยะสั้นโดยมีกลยุทธ์ที่เน้นสิทธิเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญหลักปรัชญาอุดมการณ์ประชาธิปไตยโดยเฉพาะการเข้าใจสิทธิตัวเองและผู้อื่น การเคารพความแตกต่างและความเสมอภาค การเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองมีกลยุทธ์ที่เน้นความรู้ความเข้าใจและทักษะการใช้ชีวิตประจำวัน จัดค่ายเยาวชน ปลุกฝังคุณธรรม และจริยธรรมสร้างสำนึกความเป็นพลเมืองของชาติมีกลยุทธ์ที่เน้นการอบรมเชิงปฏิบัติการที่เน้นการปลุกฝังสร้างจิตสำนึกร่วมหรือจิตสำนึกสาธารณะ คุณธรรมและจริยธรรมที่เป็นแนวคิดธรรมาธิปไตย การจัดการความรู้วิถีชีวิตประชาธิปไตย ด้วยการมีส่วนร่วมรับผิดชอบตนเอง และสังคม มีเวทีประชาคมความรู้ เสริมสร้างความเป็นพลเรือน และศึกษาดูงานสร้างชุมชนท้องถิ่นต้นแบบประชาธิปไตยธรรมาภิบาล

## อภิปรายผล

1) สภาพปัญหาการพัฒนาความเป็นพลเมืองในด้านการเคารพสิทธิผู้อื่น การเคารพความแตกต่างและการเคารพความเสมอภาค ที่คนส่วนใหญ่ขาดความรู้ความเข้าใจและจิตสำนึกถึงสิทธิของตนเองและสิทธิผู้อื่น ทำอะไรมักตามใจตนเอง เก็บความรู้สึกไม่แสดงออกถึงความต้องการของตนเอง เห็นแก่ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม และผู้นำทุกระดับคิดว่าตัวเองมีอำนาจ ทำงานแบบสั่งการมากกว่ารับฟังเสียงส่วนใหญ่ ขาดความรู้ความเข้าใจในข้อกฎหมายและกฎระเบียบต่างๆ ในส่วนที่รู้และเข้าใจก็มักจะทำอะไรตามใจตัวเองไม่ค่อยคำนึงถึงผู้อื่น เจ้าหน้าที่บางส่วนทำงานแบบพยายามหาช่องทางที่ได้ผลประโยชน์และเลือกปฏิบัติ ซึ่งผลการวิจัยโน้มเอียงใกล้เคียงกับผลการวิจัยของ จักร ธวัชชูเพชร (2555) ที่ว่า “หลักการปกครองโดยเสียงข้างมากที่เคารพเสียงข้างน้อย (the majority rule with respect to minority rights)” กล่าวคือ ในระบอบประชาธิปไตยจะต้องยึดหลักการตัดสินใจขัดแย้งด้วยการลงคะแนนเสียงและเลือกที่จะ

ปฏิบัติตามมติของเสียงข้างมาก แต่ไม่ได้หมายความว่าเสียงข้างมากจะต้องเป็นสิ่งที่ถูกต้อง อย่างไรก็ดี เสียงข้างมากก็ต้องให้ความเคารพต่อสิทธิของเสียงข้างน้อย ดังนั้นการปกครองโดยเสียงข้างมากที่เคารพเสียงข้างน้อย จึงมีลักษณะของการยอมปฏิบัติตามข้อสรุปที่เกิดจากเสียงข้างมาก แม้บุคคลนั้นจะไม่เห็นพ้องกับมติที่เกิดขึ้นก็ตาม ซึ่งหลักการดังกล่าวมักจะมีปัญหาทางปฏิบัติหรือในสภาพจริงโดยเฉพาะพื้นที่ชนบทที่ประชาชนส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ความเข้าใจและสิทธิของตนเองผู้อื่นและการมีส่วนร่วมทำกิจกรรมกับชุมชน สอดคล้องกับงานวิจัยของมิ่งขวัญ คงเจริญ (2555 : 205) ที่กล่าวว่าจุดเริ่มต้นพื้นฐานของการสร้างความคิด สร้างจิตวิญญาณ สร้างปัญญา สร้างวิถีประชาธิปไตย ผ่านกลุ่มผู้นำที่เห็นว่ากระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชน ต้องเกิดจากเนื้อในของชุมชน พลเมืองมีความเข้มแข็ง โดยมีกระบวนการเสริมสร้างจิตสำนึกคือเวทีประชาธิปไตย และเป็นประชาธิปไตยแบบปรีชาหาหรือ ต้องเริ่มจากเยาวชนสร้างความรับผิดชอบหน้าที่ที่ต้องทำ ต้องรับผิดชอบ การสร้างจิตสำนึกของความเป็นพลเมืองดีในวิถีประชาธิปไตย คือ การที่พลเมืองรู้จักสิทธิ หน้าที่ของตนเอง เป็นคนดี มีศีลธรรม ยอมรับและฟังความคิดเห็นของผู้อื่น สามารถดำเนินชีวิตร่วมกับผู้อื่นได้อย่างปกติสุข และเน้นการมีส่วนร่วม โดยมีปัจจัยแห่งความสำเร็จ ได้แก่ การปฏิบัติตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง การทำบัญชีครอบครัว กลุ่มผู้นำมีจิตอาสาดี ร่วมกันขับเคลื่อนการพัฒนาไปศึกษาเรียนรู้ทำให้เกิดแรงบันดาลใจ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง การพบปะผู้คน ทำให้เกิดการเรียนรู้ และนำมาพัฒนาหมู่บ้าน และสอดคล้องเด่นชัดกับผลการวิจัยของ (ปริญญญา เทวานฤมิตรกุล, 2555 : 48-49) ที่ได้อธิบายเกี่ยวกับปัญหาการปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตยของไทยที่ว่าสังคมในปัจจุบันเกิดความแตกแยก ดังเห็นได้จากพรรคการเมืองและการเลือกตั้งกลายเป็นสิ่งที่ทำให้สังคม ชุมชน หรือครอบครัวแตกแยกกัน ประชาธิปไตยกลายเป็นเรื่องของพวกและการแบ่งข้าง ไม่ฟังซึ่งกันและกัน และหากมีการขัดแย้งกันมากแล้วไม่ได้ตัดสินด้วยกติกาและกระบวนการยุติธรรม ในที่สุดก็จะนำไปสู่ความรุนแรง และไม่เคารพสิทธิเสรีภาพของกันและกันอันเป็นพื้นฐานสำคัญมาจากการที่ประชาชนส่วนใหญ่โดยเฉพาะเยาวชนที่ยังขาดความรู้ความเข้าใจ ไม่ค่อยได้ให้ความสนใจ

กับความจริงจังปฏิบัติตามข้อกฎหมายหรือกฎระเบียบเท่าที่ควรจะเป็นสภาพปัญหาด้านการมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อสังคมและการพึ่งตนเองได้นั้น พบว่า คนส่วนใหญ่เห็นแก่ตัวทำอะไรจะยึดผลประโยชน์ของตนเองมากกว่าส่วนรวม ตนเองต้องได้ก่อน ใช้อารมณ์มากกว่าเหตุผล ผู้คนห่างเหินจากคุณธรรม จริยธรรม โดยเฉพาะเยาวชนส่วนใหญ่ การใช้ชีวิตประจำวันโน้มเอียงไปทางวัตถุนิยม บริโภคนิยม และสุขนิยมเป็นเป้าหมายของชีวิตภาวะเศรษฐกิจครัวเรือนมีผลการทำงานเพื่อส่วนรวม คิดและมองการโกงกิน การคอร์รัปชันเป็นเรื่องปกติ เป็นโอกาสของคนมีตำแหน่งและอำนาจในลักษณะที่คล้ายๆ กัน ที่ไปในทิศทางเดียวกันกับความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยของความรับผิดชอบต่อสังคม มีค่าเฉลี่ยต่ำ สอดคล้องกับงานวิจัยหลายเรื่อง (ถวิลวดี บุรีกุล และคณะ, 2555 ; ประภัสสร ไพบุลย์ฐิติพรชัย 2553) ซึ่งพบว่า คนไทยมีคุณสมบัติความเป็นพลเมืองเรื่องการเสียสละเวลาทำงานเพื่อส่วนรวมหรือบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคมในระดับต่ำ และข้อค้นพบดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่าเยาวชนจำเป็นต้องตระหนักถึงความสำคัญด้านความรับผิดชอบต่อสังคม ควบคู่ไปกับด้านการเคารพกติกาและเคารพสิทธิของผู้อื่นด้วย จึงจะทำให้เกิดความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ไปในทิศทางเดียวกันกับ คำกล่าวของปริญญา เทวานฤมิตรกุล (2555 : 35) ที่ว่าพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยจะต้องตระหนักว่าตนเองเป็น “สมาชิกคนหนึ่งของสังคม” และต้องรับผิดชอบต่อภาระกระทำของตน “พลเมือง” จึงไม่ใช่คนที่ใช้สิทธิเสรีภาพ ตามอำเภอใจแล้วทำให้สังคมเสื่อมหรือเลวร้ายลงไป หากจะต้องเป็นผู้ที่ใช้สิทธิเสรีภาพโดยตระหนักอยู่เสมอว่า การกระทำใดๆ ของตนย่อมส่งผลกระทบต่อสังคม และส่วนรวม ดังนั้น พลเมืองจึงต้องรับผิดชอบต่อสังคม มองตนเองเชื่อมโยงกับสังคม และมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาด้วย และสอดคล้องกับ การสร้างกระบวนการเสริมพลังอำนาจชุมชน ของ Keiffer (1984) ว่าต้องทำงานเป็นกระบวนการแบบมีส่วนร่วมที่ขับเคลื่อนให้บุคคลเข้าสู่การเปลี่ยนแปลง 4 ระยะ คือ 1) ระยะการเข้าถึงตนเองและสังคม คือการรู้จักตนเอง บุคลิกภาพ ความสามารถและรู้จักสิ่งแวดล้อม สังคม 2) ระยะความก้าวหน้า คือเริ่มมีและเห็นความสัมพันธ์ของตนเองกับสังคมในเชิงวิเคราะห์ 3) ระยะการเชื่อมต่อ คือเริ่มมี

กลยุทธ์ กลวิธีในการอยู่ร่วมกับสังคม และ 4) ระยะเวลามุ่งมั่น คือเริ่มมีการผสมผสานวิถีชีวิตตนเข้ากับสังคม นอกจากนี้ ประชาชนยังให้ความสำคัญต่อการติดตาม ตรวจสอบ พฤติกรรมและการทำงานของนักการเมือง การมีส่วนร่วมทางการเมืองในระดับท้องถิ่น ระดับชาติและระดับนานาชาติ และยังมองถึงหลักสิทธิมนุษยชน หลักความยุติธรรมและเคารพหลักความเสมอภาค และให้ความสำคัญต่อหน้าที่การเป็นพลเมืองที่ดี โดยการไปเลือกตั้งและออกเสียงประชามติอย่างมีวิจารณญาณที่ดี การจ่ายภาษี และยึดมั่นและปฏิบัติตามกฎหมายเคารพกติกา ในส่วนของการค้นหาและพัฒนายุทธศาสตร์เพื่อพัฒนาศักยภาพความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย ในลักษณะของยุทธศาสตร์การสร้างหลักสูตรระยะสั้น การเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองนั้น มีความสำคัญกับการสร้างประชาธิปไตยสากล ให้มีคุณลักษณะของพลเมืองในสังคมประชาธิปไตย สอดคล้องกับ ทิพย์พาพร ตันติสุนทร (2555) ที่ได้สรุปไว้ ลักษณะพลเมืองในสังคมประชาธิปไตยที่เป็นสากล โดยทำการศึกษาวิจัยจากนักวิชาการจากทุกทวีป มารวมตัวกัน เพื่อเตรียมตัวเข้าสู่ศตวรรษที่ 21 โดยมีสาระสำคัญสรุปได้ดังนี้ 1) การเป็นผู้ที่มีความรู้ มีการศึกษา และความสามารถที่จะมองเห็นและเข้าใจในสังคมของตนและสังคมโลก เช่น เป็นสมาชิกของสังคมโลก 2) มีความสามารถที่จะทำงานร่วมกับผู้อื่นและรับผิดชอบทั้งต่อตนเองและผู้อื่นในบทบาทส่วนตนและต่อสังคม 3) มีความสามารถที่จะเข้าใจ ยอมรับ และอดทนต่อความแตกต่างทางวัฒนธรรม 4) มีความสามารถที่จะคิดวิเคราะห์อย่างมีเหตุผลและเป็นระบบ 5) มีความเต็มใจที่จะแก้ปัญหาความขัดแย้งด้วยท่าทีสันติ ไม่ใช้ความรุนแรง 6) มีความเต็มใจที่จะเปลี่ยนการใช้ชีวิตและอุปนิสัยการบริโภคเพื่อรักษาสິงแวดล้อม 7) ความสามารถที่จะเข้าใจและปกป้องสิทธิมนุษยชน และ 8) มีความเต็มใจและมีความสามารถที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการทางการเมือง ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ ระดับนานาชาติ และ ปริญญา เทวานฤมิตรกุล (2555) ว่าคุณลักษณะความเป็นพลเมืองที่ดี ในวิถีประชาธิปไตยได้แก่ 1) เคารพสิทธิผู้อื่น 2) เคารพความแตกต่าง 3) เคารพหลักความเสมอภาค 4) เคารพกติกา 5) รับผิดชอบตนเองและพึ่งตนเองได้ 6) รับผิดชอบต่อสังคมและส่วนรวม ซึ่งมีความจำเป็นจะต้องสร้างหลักสูตรขึ้นมารองรับ นอกเหนือจาก

วิชาเรียนในชั้นเรียน สอดคล้องกับ ประเวศ วะสี (2551) กล่าวถึง ความเป็นพลเมือง จะสร้างกายและจิตของประชาธิปไตย คำว่าพลเมือง (citizen) บ่งบอกถึงคุณภาพ พลเมืองหมายถึงคนที่มีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน มีอิสระ มีความรู้ มีเหตุผล มีส่วนร่วมใน กิจการของส่วนรวม หรือกระบวนการทางนโยบาย ดังนั้น ความเป็นพลเมือง คือ หัวใจ ของประชาธิปไตย เมื่อในประเทศมีความเป็นพลเมืองกันมากจะเกิดโครงสร้างและจิตใจ ของประชาธิปไตย เริ่มจากแต่ละบุคคลมีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน พากันทำเรื่องดีๆ และ มีการรวมกลุ่มกันค้นคว้าหาความรู้ ทำเรื่องดีๆ จนสามารถเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย เกิดโครงสร้างใหม่ในสังคมซึ่งเป็นโครงสร้างทางราบที่ไม่ใช่โครงสร้างอำนาจ แต่เป็น สัมพันธภาพด้วยใจ ด้วยการเรียนรู้ ด้วยความร่วมมือตามหลักอภิธานิธรรม หรือ ธรรมะเพื่อความเจริญ สังคมที่มีโครงสร้างทางราบนี้ เรียกว่า Civil Society หรือ สังคม แห่งความเป็นพลเมือง หรือ ประชาสังคมหรือสังคมสันติประชาธิปไตย หรือมีความ เป็นประชาธิปไตยโดยสาระ สังคมใดเป็นสังคมแห่งความเป็นพลเมือง เศรษฐกิจจะดี การเมืองจะดี และศีลธรรมจะดี จากการศึกษางานวิจัยเรื่อง “ความเป็นพลเมือง ในประเทศไทย” หรือ Citizenship in Thailand ที่มีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ จันทนา บุญญานวัตร (2549) และ ปกัสสร ไพบุลย์จิตติพรชัย (2553) ซึ่งพบว่า การอบรม เลี้ยงดูแบบประชาธิปไตยมีความสัมพันธ์ทางบวก กับคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดี ของนักเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ นอกจากนี้ ยังมีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ ต่างประเทศ (Portney, K. E. et al., 2009) ที่พบว่า การอบรมเลี้ยงดูของครอบครัว ส่งผลต่อการเข้าร่วมกิจกรรมทางพลเมืองของเยาวชน เช่น กิจกรรมการเลือกตั้ง และกิจกรรมทางชุมชน ทั้งนี้เป็นเพราะบิดามารดามีบทบาทหรือมีอิทธิพลสำคัญในการขัด เกลาเรื่องความเป็นพลเมืองให้แก่บุตร นอกจากนี้ ยังให้ความสำคัญในเรื่องหลักธรรมใน การดำรงชีวิต (ขยัน อดทน ประหยัด ซื่อสัตย์) อีกด้วยทั้งทางตรง เช่น การอบรมสั่งสอน และทางอ้อมเช่นการประพฤติปฏิบัติตนในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมพลเมืองเพื่อเป็น ตัวอย่างให้แก่บุตร นอกจากนี้ ยังให้ความสำคัญในเรื่องหลักธรรมในการดำรงชีวิต (ขยัน อดทน ประหยัด ซื่อสัตย์) อีกด้วย ซึ่งทำให้บุตรได้ซึมซับความเป็นพลเมือง

ได้ในที่สุด (Hun & Wan , 2011) ที่มีความจำเป็นจะต้องจัดกิจกรรมแบบเข้าค่าย และ Blunkett (2004) ที่ให้ความสำคัญกับการกระทำของสมาชิกในชุมชน ประชาชนมีแรงกระตุ้นมีทักษะที่จะวิพากษ์ วิเคราะห์เกี่ยวกับชุมชนในการแก้ไขปัญหา และตอบสนองความต้องการของชุมชน การสร้างชุมชนเข้มแข็ง ศักยภาพและทรัพยากรจะทำให้ประชาชนทำงานร่วมกันคลี่คลายสถานการณ์ได้ และความเป็นหุ้นส่วนกับบุคคลสาธารณะ ยุทธศาสตร์การจัดการความรู้ วิธีชีวิตประชาธิปไตยกับการมีส่วนร่วม รับผิดชอบตนเองและสังคม และยุทธศาสตร์ เหวที่ประชาคมความรู้ เสริมสร้างความเป็นพลเมืองและ รัฐศิรินทร์ วังกานนท์ (2551 : 112) พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อสำนึกความเป็นพลเมือง ประกอบด้วย 1) การอาศัยอยู่ในพื้นที่ที่มีทรัพยากรธรรมชาติ หรือมีวิถีชีวิตวัฒนธรรมที่สำคัญอย่างไรอย่างหนึ่ง ซึ่งคนในชุมชนมองเห็นและต้องการปกป้องรักษา 2) การมีคนต้นแบบหรือผู้นำที่สามารถกระตุ้นให้คนในชุมชนเกิดจิตสำนึกและการเผชิญปัญหาต่างๆ รวมกันของคนในชุมชน และเมื่อมีการรวมตัวกันได้ของคนในชุมชนก็จะพบลักษณะร่วมที่สำคัญ ได้แก่ มีเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันของคนในชุมชน มีการรวมตัวกันของคนในชุมชนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต หรือสร้างหลักประกันให้แก่คนในชุมชน และจากการศึกษาการเสริมสร้างพลังอำนาจของชุมชนเพื่อเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีในวิถีชีวิตประชาธิปไตยในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พบว่า รูปแบบการเสริมสร้างพลังอำนาจของชุมชนเพื่อเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองดีในวิถีประชาธิปไตยมี 3 องค์ประกอบหลัก 1) ด้านทักษะบุคคล 2) ด้านการมีส่วนร่วมชุมชน สังคม และ 3) ด้านความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตยโดยในด้านทักษะบุคคล ได้แก่ การตระหนักรู้และเห็นคุณค่าในตนเอง การเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคม และการรับรู้ข่าวสารนอกจากนี้ต้องมียุทธศาสตร์ประกอบด้านการมีส่วนร่วมชุมชน สังคม และด้านความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตย ได้แก่ การปกครองการเมืองและหน้าที่พลเมือง ซึ่งอาจคล้ายกับชุมชนแห่งสำนึก (Conscious Community) ของ อนุชาติ พวงสำลี และวีรบุรณ วิสารทสกุล (2541) ที่สมาชิกต่างเป็นส่วนหนึ่งของระบบโดยรวม และมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทุกระดับอย่างเหนียวแน่น ระบบคุณค่าและ

วัตถุประสงค์ร่วมกันซึ่งชุมชนอาจมีขนาดและลักษณะที่แตกต่างกันออกไป แต่มีลักษณะเป็นพลวัต ที่บุคคลหรือกลุ่มต่างมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและกระทำกิจกรรมทางสังคมที่สนใจ โดยให้ความหมายลักษณะของประชาสังคม ด้านความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตยมี 1 องค์ประกอบ ได้แก่ การปกครอง 1) มีความรู้ความเข้าใจและประยุกต์ใช้ในการเมืองการปกครอง สามารถถ่ายทอดได้ 2) วิพากษ์วิจารณ์และตัดสินใจนโยบายผลงานและกรณีต่างๆ ได้อย่างถูกต้อง 3) สามารถนำหลักการประชาธิปไตยไปใช้ในการดำรงชีวิต และการทำงานได้อย่างถูกต้องและเหมาะสมและ 4) กระตือรือร้นในการเป็นสังคมแบบประชาธิปไตย นอกจากความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับประชาธิปไตยอย่างต้องคำนึงถึงการยึดมั่นและปฏิบัติตามกฎหมายครบทุกประการไปเลือกตั้งและออกเสียงประชามติอย่างมีวิจารณญาณที่ดี และต้องยึดหลักความยุติธรรมและเคารพหลักความเสมอภาคด้วย

## ข้อเสนอแนะ

### ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ในเมื่อระบบการเมืองการปกครองของไทย เลือกใช้ระบอบประชาธิปไตยแบบสากลแล้ว แม้ระบบการเมืองจะดีเพียงใด หากไม่พัฒนาคนให้มีวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตย อันหมายถึงการพัฒนาประชาชนให้มีคุณลักษณะความเป็นพลเมือง ท่ามกลางบริบทล้อมประเทศแล้วการพัฒนาประชาธิปไตยก็ยากจะประสบความสำเร็จได้ ในเชิงนโยบายหน่วยงานที่เกี่ยวข้องระดับประเทศ จึงต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาความเป็นพลเมืองเชิงยุทธศาสตร์ ที่สอดคล้องกับหลักปรัชญาความเชื่อ อุดมการณ์ของระบบการเมืองประชาธิปไตย เป็นการปฏิรูปการเมืองที่เป็นส่วนหนึ่งของการปฏิรูปประเทศ

2. ภายใต้อุดมการณ์เชื่อว่า การปรับเปลี่ยนนิสัย วิถีวัฒนธรรมสังคมไทยให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตการเมืองในระบอบประชาธิปไตยนั้น ไม่มีใครเป็นได้โดยอัตโนมัติจากกำเนิด ต้องเริ่มจากการวางรากฐานให้การศึกษาความเป็นพลเมือง ที่เป็นการปลูกฝัง

คุณลักษณะความเป็นพลเมือง ในระดับชาติที่ถือเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิรูปการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ จำเป็นจะต้องปรับเปลี่ยนหลักสูตรการเรียน ทั้งในระดับมัธยมศึกษา และระดับอุดมศึกษา โดยการบรรจวิชาที่ว่าด้วยการสร้างสังคมพลเมือง

3. ในการปลูกฝัง สร้าง และพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมือง ที่สอดคล้องกับการเมืองระบอบประชาธิปไตยนั้น เป็นเรื่องของการให้ความรู้ ความเข้าใจ ปลูกฝังที่ส่งผลไปถึงทักษะการใช้ชีวิต ตั้งแต่ระดับบุคคล ครอบครัว กลุ่ม และระดับชุมชนท้องถิ่น อันเป็นรากฐานสำคัญของประชาธิปไตย ธรรมาภิบาล ระดับชาติ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทุกประเภทและทุกระดับจะต้องให้ความสำคัญ เรื่องการสร้างและพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมือง เป็นวาระแห่งชุมชนท้องถิ่นด้วย

4. การรณรงค์และประชาสัมพันธ์ การสร้างค่านิยมของคุณลักษณะความเป็นพลเมือง หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ตั้งแต่ระดับชาติถึงระดับท้องถิ่นสู่สังคมพลเมือง อันเป็นปัจจัยหรือองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาประเทศ สอดคล้องกับการยกระดับการพัฒนาประเทศรองรับการเข้าสู่อาเซียนสังคมโลกยุคโลกาภิวัตน์ประเทศไทยและได้ระดับไทยแลนด์ 4.0 อันเป็นฐานสำคัญ คือ การพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของประเทศในภาพรวม

### ข้อเสนอแนะต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

1. กระทรวงศึกษาธิการ ควรมีนโยบายและยุทธศาสตร์ปฏิรูปการศึกษาที่เป็นส่วนหนึ่งของยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี โดยปรับแก้หลักสูตรการศึกษาของชาติ ทั้งในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย และระดับอุดมศึกษาในระดับปริญญาตรี โดยในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายให้มีรายวิชาเกี่ยวกับการปลูกฝังลักษณะความเป็นพลเมือง และในระดับอุดมศึกษาในระดับปริญญาตรี ให้มีรายวิชาประวัติศาสตร์ชาติกับการสร้างสังคมพลเมืองเป็นวิชาพื้นฐาน หรือเป็นรายวิชาในหมวดการศึกษาทั่วไปของทุกสาขาวิชา

2. ควรจัดให้มีโรงเรียนการสร้างสังคมพลเมืองที่เป็นหลักสูตรระยะสั้น รับสมัครจากบุคคลทั่วไป หลักสูตรควรประกอบด้วย การให้ความรู้ความเข้าใจ ประวัติศาสตร์ชาติ รูปแบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตย และการปลูกฝังวิชาสำนักงานความเป็น

พลเมือง สิทธิภาพเสรีภาพและหน้าที่ของปวงชนชาวไทยตามรัฐธรรมนูญ และมีวุฒิบัตรรับรองผู้ผ่านการอบรม

3. ควรจัดให้มีการศึกษาวิจัย การเสริมสร้างคุณลักษณะความเป็นพลเมืองที่เป็นกระบวนการวิจัยแบบการวิจัยและพัฒนา เพื่อพัฒนาก้าวต่อไปเป็นชุมชนท้องถิ่นด้านการพัฒนาความเป็นพลเมือง กับการพัฒนาประชาธิปไตย โดยมีเป้าหมายการสร้างและพัฒนาให้เป็นชุมชนนักปฏิบัติ ที่เน้นหลักสิทธิเสรีภาพและหน้าที่ความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย การเป็นเจ้าของและการมีส่วนร่วมพัฒนาชุมชนท้องถิ่น อันเป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาประเทศ

4. ควรจัดให้มีงบประมาณ ส่งเสริมสนับสนุนโครงการหรือกิจกรรมในระดับท้องถิ่นเกี่ยวกับการเสริมสร้างและพัฒนาความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย มีเกณฑ์ชี้วัด คัดเลือกชุมชนท้องถิ่นตัวอย่าง มีรางวัลประกาศเกียรติคุณ ทั้งในระดับบุคคลและระดับองค์กรหรือชุมชนท้องถิ่น จะต้องเป็นโครงการหรือกิจกรรมที่มีการดำเนินการติดต่อกันในทุกปี

### เอกสารอ้างอิง

- จักษ์ พันธ์ชูเพชร. (2555). รัฐศาสตร์. (พิมพ์ครั้งที่ 7). นนทบุรี : สุภาพงษ์ธรรม.
- จันทรา บุญญาวัด. (2549). องค์ประกอบที่สัมพันธ์กับคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีของนักศึกษาชั้นปีที่ 3 เขตพื้นที่การศึกษาพัทลุง. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต (การวัดผลการศึกษา) มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- ถวิลวดี บุรีกุล และคณะ. (2555). ความเป็นพลเมืองในประเทศไทย หรือ Citizenship in Thailand. การประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ 13 ประจำปี 2554 เรื่อง ความเป็นพลเมืองกับอนาคตประชาธิปไตยไทย.
- ทิพย์พาพร ตันติสุนทร. (2555). การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง. กรุงเทพฯ : สถาบันนโยบายศึกษา.

- ประเทศ รัสเซีย. (20 มีนาคม 2551). การเมืองภาคพลเมือง สู่ธรรมาภิบาล. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์.
- ประภัสสร ไพบูลย์จิตติพรชัย. (2553). การศึกษาความเป็นพลเมืองดีของนักเรียน โรงเรียนพาณิชย์การบางบัวทอง จังหวัดนนทบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (การจัดการภาครัฐและเอกชน) มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ปริญญา เทวานฤมิตรกุล. (2555). การศึกษาเพื่อพลเมือง (Civic Education) กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- ปริญญา เทวานฤมิตรกุล. (2555). พัฒนาการเมืองไทยโดย สร้างประชาธิปไตยที่ “คน”. ม.ป.ท. ราชบัณฑิตยสถาน.
- มิ่งขวัญ คงเจริญ. (2555). รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่องการพัฒนารูปแบบ การเสริมพลังอำนาจชุมชน เพื่อเสริมสร้างจิตสำนึกความเป็นพลเมืองที่ดีใน วิถีประชาธิปไตย. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการวิจัยและพัฒนา.สำนักงาน เลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- รัฐศิรินทร์ วังกานนท์. (2551). ความเป็นพลเมืองตามระบอบประชาธิปไตยของ ประชาชนในจังหวัด เชียงใหม่ : ศึกษาเปรียบเทียบชีวิตประชาชนที่อาศัยอยู่ ในเขตอำเภอเมือง กับ อำเภอดอยสะเก็ด. วิทยานิพนธ์ปริญญารัฐศาสตร์ มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุภากร จันทวานิช. (2547). การวิจัยเชิงคุณภาพ. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- อนุชาติ พวงสำลี และวีรบุรณ วิสารทสกุล. (2541). ประชาสังคม คำ ความคิด และ ความหมาย.(พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.
- Blunkett, MP. D. (2004). Retrived on 3 July 2014 from <http://www.citizen.info/pdf/commarticles.John%20Ammette.pdf>.

- Hua, C. W. & Wan, K. E. (2011). **Civic Mindedness: Components, Correlates and Implications for the Public Service**. [Online]. Retrived on 1 October 2012 from <http://www.cscollege.gov.sg/Knowledge/Pages/Civic/Mindedness/Components,-Correlates-and-Implications-for-the-Public-Public-Service.aspx>.
- Keiffer, CH. (1984). **Citizen Empowerment : A Development**. London : Mac Milan.
- Portney, K.E., et al. (2009). **Gender Differences in Political and Civic Engagement among Young People** [Online]. Retrived on 20 May 2012 from : <http://ase.tufts.edu/polsci/faculty/eichenberg/NiemiPortneyEichenbergAug26.pdf>.